

MARG‘ILON SHAHRINING BUYUK IPAK YO‘LIDAGI O‘RNI VA ATLAS-ADRAS SAN'ATINING TARIXIY SHAKLLANISHI

Ahmedova Munajatxon Jurayevna

Marg‘ilon shahar 1-son Texnikumi Tarix fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada Marg‘ilon shahrining qadimiy tarixi, uning Buyuk Ipak yo‘lidagi strategik o‘rni hamda atlas va adras to‘qish san‘atining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Marg‘ilon shahrining ipakchilik markazi sifatidagi roli, mintaqalararo savdo-iqtisodiy aloqalar va madaniy almashinuvdagi hissasi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu noyob hunarmandchilik an‘analarining bugungi kunda saqlanishi, qayta tiklanishi va xalqaro miqyosda e‘tirof etilishi masalalari ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Marg‘ilon, Buyuk Ipak yo‘li, atlas, adras, ipakchilik, Farg‘ona vodiysi, hunarmandchilik, abrbandlik, xon-atlas, madaniy meros.*

Markaziy Osiyo hududidagi qadimiy shaharlar orasida Marg‘ilon o‘zining boy tarixi, noyob hunarmandchilik an‘analari va Buyuk Ipak yo‘lidagi alohida o‘rni bilan ajralib turadi. Farg‘ona vodiysining markaziy qismida joylashgan ushbu shahar ikki ming yildan ziyod davr mobaynida Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo, madaniy va ilmiy aloqalarning muhim chorrahalaridan biri sifatida xizmat qilib kelgan. Bugungi kunda ham Marg‘ilon — milliy hunarmandchilikning, xususan atlas va adras matolari ishlab chiqarishning yetakchi markazi sanaladi.

Mazkur maqolada Marg‘ilon shahrining tarixiy ildizlari, Buyuk Ipak yo‘li shakllanishi va rivojlanishidagi ahamiyati, hamda atlas-adras san‘atining vujudga kelishi va kelajak avlodlarga yetib kelishi xronologik tarzda yoritiladi.

1. Marg‘ilonning qadimiy tarixi va Ipak yo‘lidagi o‘rni

Marg‘ilon shahrining nomi qadimiy yozma manbalarda turli shakllarda qayd etilgan. Tarixchi olimlarning fikricha, shahar miloddan avvalgi II–I asrlarda mavjud bo‘lib, Xitoy yilnomalarida zikr etilgan Davan davlatining tarkibida bo‘lgan. Xitoylik elchi Chjan Syan miloddan avvalgi 138-yilda Farg‘ona vodiysiga safar qilganida bu yerda gullab-yashnayotgan dehqonchilik, bog‘dorchilik, otboqarchilik va ipakchilik bilan tanishgan. Aynan shu safardan keyin Xitoy hukmdorlari Farg‘ona vodiysidagi mashhur “osmoniy otlar”ga (“ahalteke” zotidagi otlar) qiziqib qolgan va bu mintaqaga bilan doimiy savdo aloqalari boshlangan.

Marg‘ilon Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy tarmog‘ida joylashgan bo‘lib, karvonlar Xitoydan G‘arbga, Yaqin Sharq, Vizantiya va Yevropa mamlakatlariga ipak, kiyim-kechak, ziravorlar, qimmatbaho toshlar va boshqa mahsulotlarni olib o‘tar edi. Shahar nafaqat tranzit

nuqtasi, balki o‘zining hunarmandchilik mahsulotlari bilan ham nom chiqargan. Marg‘ilonlik ustalar tomonidan tayyorlangan ipak matolar, kulolchilik buyumlari va metall ishlari Sharq bozorlarida yuksak qadrlangan.

X–XII asrlarda Marg‘ilon Qoraxoniylar, so‘ngra Xorazmshohlar davlati tarkibida o‘z mavqeini saqlab qoldi. Arab geografi va sayyohi Ibn Havqal o‘zining “Suratul-arz” asarida Marg‘ilonni Farg‘ona vodiysining yirik va obod shaharlaridan biri sifatida tilga oladi. Mahmud Koshg‘ariy ham o‘zining “Devonu lug‘otit-turk” asarida bu hudud aholisining hunarmandlik va tijoratdagi mahoratini ta’kidlab o‘tgan.

Amir Temur va temuriylar saltanati davrida Marg‘ilon yana bir bor savdo-hunarmandchilik markazi sifatida gullab-yashnadi. Sohibqironning siyosati Ipak yo‘li bo‘ylab xavfsizlik va karvon sayohatlarining barqarorligini ta’minlashga qaratilganligi shaharning iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Aynan shu davrda ipak to‘qish texnologiyasi yangi bosqichga ko‘tarilib, mahalliy ustalarning mahorati Sharqning eng nufuzli ipak ishlab chiqaruvchilari darajasiga yetdi.

2. Atlas va adras to‘qish san’atining shakllanishi

Atlas — sof ipakdan, adras esa ipak va paxta aralashmasidan to‘qiladigan an’anaviy o‘zbek matolari bo‘lib, Marg‘ilon ularning beshigi hisoblanadi. Bu matolarning eng o‘ziga xos xususiyati — “abrbandlik” deb ataluvchi noyob bo‘yash texnikasidir. Bu texnologiyada iplar to‘qishdan oldin maxsus tartibda bog‘lanib bo‘yaladi, natijada matoda “abr” — bulutsimon, suvilon yoxud olov tilchasimon naqshlar hosil bo‘ladi.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, atlas to‘qish san’ati Marg‘ilon hududida X asrlardan boshlab shakllangan. XVI–XVII asrlarda Buxoro xonligi davrida Marg‘ilon ipakchilari shu darajada mahoratga erishganki, ularning mahsulotlari nafaqat Markaziy Osiyoda, balki Hindiston, Eron, Usmonli imperiyasi va Rossiyada ham yuqori bahoga sotilgan. Shahar atrofidagi qishloqlarda — Konibodom, Shahimardon, Rishton yo‘nalishida — ipak qurti boqish va ip yigirish xo‘jaliklari keng yo‘lga qo‘yilgan.

Marg‘ilonda an’anaviy ravishda yetishtiriladigan eng nodir matolardan biri — “xon-atlas”dir. Bu matoning nomi taxminan XVIII–XIX asrlarda Qo‘qon xonligi davrida shakllangan bo‘lib, faqat oliy tabaqa vakillariga, xon va uning ahli-ayollariga atalgan eng yuqori sifatli atlas turini anglatadi. Xalq ijodida bu mato bilan bog‘liq ko‘plab rivoyat va afsonalar mavjud bo‘lib, ularning aksariyatida atlas naqshining go‘yo osmondagi bulutlar, sharsharaning oqishi yoki gulning ochilishidan ilhomlanib yaratilganligi aytiladi.

Atlas va adras to‘qish jarayoni nihoyatda mehnattalab bo‘lib, bir bo‘lak matoni tayyorlash uchun bir necha ustaning birgalikdagi ishini talab qiladi. Pillachi ipakni qaytaradi, yigiruvchi ipni yigiradi, abrband iplarni bog‘lab bo‘yashga tayyorlaydi, bo‘yoqchi tabiiy bo‘yoqlar bilan

ranglaydi, to‘quvchi esa mato to‘qish dastgohida mato yaratadi. Har bir bosqichda asrlar mobaynida saqlanib kelgan mahorat va sir-asrorlar qo‘llaniladi.

3. Sovet davri va mustaqillik yillarida tiklanish

XX asrning birinchi yarmida sho‘rolar siyosati natijasida an'anaviy hunarmandchilik bir qadar pasaytirildi. Yakka tartibdagi ustalar artellarga birlashtirildi, keyinchalik yirik fabrikalarga aylantirildi. Marg‘ilonda 1929-yilda “Yodgorlik” ipak fabrikasi tashkil etilgan bo‘lib, u sovet davrida ham, mustaqillik yillarida ham an'anaviy atlas va adras to‘qish texnologiyasini saqlab qolishda muhim rol o‘ynadi. Biroq ushbu davrda asosiy e‘tibor ommaviy ishlab chiqarishga qaratilgani uchun yakka ustalarning noyob mahoratlari yo‘qolish xavfi ostida qoldi.

1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy madaniy meros, jumladan, an'anaviy hunarmandchilikni tiklash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Marg‘ilonlik mashhur hunarmand Rasuljon Mirzaaxmedov tomonidan tashkil etilgan “Yodgorlik” ipak fabrikasi tarkibidagi an'anaviy ustaxonalar, hamda boshqa xususiy korxonalar dunyoga atlas va adrasning haqiqiy qiyofasini qaytadan tanitishga muvaffaq bo‘ldilar. Bugungi kunda Marg‘ilonda yuzdan ortiq oilaviy ustaxonalar va o‘nlab yirik korxonalar atlas va adras ishlab chiqarish bilan shug‘ullanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-fevraldagi PQ-2752-son qarori an'anaviy hunarmandchilikni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlashga zamin yaratdi. 2017-yilda YUNESKOning Nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga “Atlas va adras to‘qish texnologiyasi” kiritildi — bu Marg‘ilon ustalarining qadimiy san'atining xalqaro miqyosda rasmiy e'tirof etilishi bo‘ldi.

Xulosa

Marg‘ilon shahrining tarixi Markaziy Osiyo, xususan, Farg‘ona vodiysining iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti tarixining ajralmas qismidir. Shahar ikki ming yillik tarixi davomida Buyuk Ipak yo‘lining muhim chorrahasi, Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo-madaniy aloqalarning vositachisi sifatida xizmat qilib kelgan. Marg‘ilonda shakllangan atlas va adras to‘qish san'ati nafaqat O‘zbekiston, balki butun jahonning nomoddiy madaniy merosining noyob qadriyatlaridan biridir.

Bugungi kunda Marg‘ilonning hunarmandchilik an'analari yangi nafas olib, milliy qadriyatlarni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim rol o‘ynamoqda. Yoshlarga shahar tarixi va atlas-adras san'atining qadrini singdirish — milliy o‘zlikni anglash hamda madaniy merosni asrash yo‘lidagi muhim vazifadir. Buyuk ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida shakllantirilgan ushbu boy meros — bizning umumiy mas’uliyatimiz va g‘ururimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartold V.V. Turkestan epoxi mongol'skogo nashestviya. — Moskva: Nauka, 1963. — 760 s.
2. Buryakov Yu.F. Drevnyaya i srednevekovaya Fergana. — Tashkent: Fan, 1982. — 248 s.
3. G‘ofurov B. Tojiklar. Qadimiy va o‘rta asrlar tarixi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2008. — 624 b.
4. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit-turk. 1–3-jildlar. — Toshkent: Fan, 2017.
5. Sodiqov X. Marg‘ilon tarixi sahifalari. — Farg‘ona: Farg‘ona nashriyoti, 2015. — 184 b.
6. Sukhareva O.A. Sredneaziatskiye tkani: atlas i adras. — Moskva: Nauka, 1985. — 196 s.
7. UNESCO Intangible Cultural Heritage. Atlas and adras making in Uzbekistan. — Paris: UNESCO, 2017. — <https://ich.unesco.org>